

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فراکسری زبان فارسی

تحلیلی نوین بر پایه نظریه زبان شناسی زایشی

تألیف

دکتر رضامراد صحرایی

عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی

چاپ اول ۱۳۹۱

سرشناسه	:	صحرائی، رضامراد، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور	:	فراگیری زبان فارسی: تحلیلی نوین بر پایه نظریه زبانشناسی زایشی / تألیف رضامراد صحرائی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	:	۶۰ص:، جدول.
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیا
یادداشت	:	واژه‌نامه.
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۳۹۹-۳۱۹.
موضوع	:	فارسی - دستور زبان زایشی
موضوع	:	دستور زبان نقشی و واژگانی
موضوع	:	زبان‌آموزی
موضوع	:	زبان‌شناسی
شناسه افزوده	:	دانشگاه علامه طباطبائی
شناسه افزوده	:	۱۳۹۱ ف ۳ص/ PIR ۲۶۸۸
رده بندی کنگره	:	۵۷۵BF / ۱۶۵۵ ۱۳۹۰
رده بندی دیویی	:	۴۶۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۹۷۶۳۵۱

انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی

شماره نشر: ۲۷۴

ISBN: 978-964-217-076-0

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۷-۰۷۶-۰

فراگیری زبان فارسی

تحلیلی نوین بر پایه نظریه زبان‌شناسی زایشی

تألیف

دکتر رضامراد صحرائی

زیر نظر معاونت پژوهشی دانشگاه

چاپ اول: ۱۳۹۱ شمارگان: ۱۰۰۰ ناظر فنی: مهندس رضا دنیوی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی

حق چاپ برای دانشگاه علامه طباطبائی محفوظ است. قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال

سازمان مرکزی: تهران دهکده المپیک، تقاطع شهید همت، جنب پارک قره‌تنگ، صندوق پستی: ۱۵۸۱۵/۳۴۸۷

پیشگفتار

در حدیثی از امیر المؤمنین (علی ع) خواندم که «هر کس خود را بشناسد، خدایش را شناخته است». اگر هدف غایی علم شناخت خالق است، پس باید مسیری اتخاذ کرد که ساده‌ترین و نزدیک‌ترین راه برای شناخت خداوند متعال باشد. به اعتقاد این نگارنده، مطالعه زبان، مبدا و منشاء آن، نحوه فراگیری آن و سایر پدیده‌های مرتبط با آن یکی از ساده‌ترین راه‌ها برای شناخت انسان و در نتیجه شناخت خالق او است. بی دلیل نیست که اکثر فیلسوفان مسلمان و حتی غیرمسلمان بحث‌های مفصل و مبسوطی درباره فلسفه زبان دارند و نوآم چامسکی، فیلسوف خردگرای امریکایی، تبیین فراگیری زبان را کلید شناخت انسان و پاسخ گویی به سؤالات هستی‌شناختی فلسفه درباره انسان و مبدا و مقصد او می‌داند.

کودک، به سادگی و به سرعت، زبان محیط خود را فرا می‌گیرد و این اتفاق آنقدر بدیهی است که کمتر درباره آن می‌اندیشیم. اما همین اتفاق ساده بدیهی چنان پیچیدگی‌هایی دارد که شناخت همه ابعاد آن خارج از دایره شناخت بشری است. هر چه بیشتر در ابعاد مختلف موضوع غور می‌کنیم، بیشتر به پیچیدگی و البته اهمیت آن پی می‌بریم. این نگارنده اذعان دارد که پس از چندین سال تعمق و تفکر در رفتار زبانی کودک و ابعاد مختلف آن، حتی برای کوچک‌ترین سؤالات خود نیز پاسخ قطعی نیافته، بلکه با سؤالات بیشتر و پیچیده‌تری مواجه شده است. گویی، مسیر کشف هدف غائی، مسیر تحیر است و تدبیر و تعمق؛ نه مسیر فهم و درک و پاسخ.

در شناخت مسیر و آنچه از آن را که تا کنون پیموده‌ام، همواره مرهون دست‌گیری و راهنمایی اساتید، معلمان و آموزگاران خود بوده و هستم. به ویژه، نقش استاد فرزانه جناب

آقای دکتر محمد دبیرمقدم را با تمام وجود می‌ستایم. او سلوک تفکر و تأمل و تدبیر را به من آموخت و همه دقایق رفتار و گفتار و کردارش، در نظم و هماهنگی مثال‌زدنی، آموخته‌های من را تعمیق بخشید.

یار بی‌مانند من در این مسیر پرتلاطم همسر مهربانم بود که بیش از ده سال رنج این تحقیق را با فداکاری به جان خرید و همواره آتش عشق مرا به تحصیل و تحقیق شعله‌ور نگه داشت، همه کمبودها را نادیده گرفت و با مناعت طبع مسیر پیشروی من به سوی هدف را هموار ساخت. بی‌هیچ تردیدی، این هموارگری ادعا صاحب واقعی همه موفقیت‌های من است. از دختر نازنینم، که خدای مهربان با عطای او به من نقشه شناخت خودش را به من داد، نیز تشکر می‌کنم. روند زبان‌آموزی وی را به مدت ۹ سال مطالعه نمودم و در آن زمان، اواز پژوهش من درباره خودش مطلع نبود، ولی بی‌گمان دستیار اصلی من در این پژوهش بوده است.

مقدمه

این کتاب دو هدف را دنبال می‌کند. یکی، بررسی دیدگاه‌ها و فرضیه‌های زایشی فراگیری زبان است و دیگری، مطالعه فراگیری زبان فارسی و انطباق داده‌ها و شواهد آن با ایده‌ها و صابانی زبان‌شناسی زایشی و فرضیه‌های منبعث از آن. در زبان‌شناسی نوین، دستیابی به انگاره‌ای برای فراگیری زبان از اهمیت بنیادی برخوردار است. از میان نظریه‌های موجود، نظریه زایشی تنها نظریه‌ای است که در سیر پژوهشی خود، انگاره‌ای برای تبیین فرایند فراگیری زبان پیشنهاد نموده است. این انگاره، که عمدتاً ریشه در آراء خردگرای دکارتی دارد، بر وجود یک بن مایه ذاتی پیشینی برای فراگیری زبان تأکید نموده و کودک را از آغاز مجهز به ابزار زبان‌آموزی می‌داند. مطابق انگاره زایشی فراگیری زبان، وجود دستور جهان‌شمول، به عنوان دانش پیشینی ذاتی زایشی، پیش‌فرض زبان‌آموزی است و سراسر فرایند رشد زبانی کودک تحت کنترل و نظارت این دستور است. ماهیت دستور جهان‌شمول و نحوه بازنمایی آن در دستور کانونی و نهایتاً تجلی آن در دستور زبان مقصد، چندان بر ما روشن نیست. مطالعه زبان کودک از این جهت اهمیت دارد که زوایای مختلف این موضوع را روشن می‌کند. کشف زوایای مختلف زبان‌آموزی کودک مقدمه مهمی برای شناخت خود انسان است و اساساً فلسفه مطالعه زبان و نحوه فراگیری آن نیز به همین نکته بر می‌گردد.

کتاب حاضر، که حاصل ۹ سال مطالعه فرایند زبان‌آموزی کودک نگارنده است، با الهام از اهمیت زبان در شناخت انسان به نگارش در آمد. بخشی از آن برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده و بخش عمده آن نیز حاصل رساله دکتری وی است که به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۷ به نگارش در آمدند. این کتاب در سه بخش و ده فصل تنظیم شده است. بخش اول با عنوان مبانی و ملاحظات، شامل سه فصل است. فصل اول به بیان موضوع، اهمیت و اهداف آن می‌پردازد. فصل دوم، پس از نگاهی اجمالی به ویژگی‌های زبان کودک، به بحث درباره سیر خردگرایی در مطالعات مربوط به فراگیری زبان

می‌پردازد. فصل سوم نیز، فراگیری زبان را در زبان‌شناسی نوین، البته با محوریت نظریه زایشی، بحث می‌کند.

بخش دوم کتاب به فرضیه‌های زایشی فراگیری زبان اختصاص یافته و شامل چهار فصل است. فرضیه‌های واژگان‌گرا در فصل چهارم و فرضیه‌های مبتنی بر درخت کامل نیز در فصل پنجم بحث می‌شوند. موضوع فصل ششم، فرضیه زیردستورها است و فصل هفتم نیز به افق‌های تازه در مطالعات فراگیری زبان اختصاص یافته است.

عنوان بخش سوم کتاب، فراگیری زبان فارسی است. این بخش، که حجم عمده کتاب نیز به آن اختصاص یافته، به توصیف و تبیین فرایند فراگیری زبان فارسی توسط یک کودک فارسی‌زبان می‌پردازد و شامل سه فصل است. فصل هشتم به توصیف فراگیری زبان فارسی اختصاص یافته است. فصل نهم نیز به تبیین ویژگی‌های این فرایند و ارزیابی کارایی تبیینی هر یک از فرضیه‌های زایشی فراگیری زبان بر پایه داده‌ها و شواهد فراگیری زبان فارسی پرداخته است. در فصل پایانی کتاب، ضمن جمع‌بندی این پژوهش، ویژگی‌های کلیدی فرایند فراگیری زبان فارسی بازتعریف و با یافته‌های سایر محققان زایشی مقایسه و مقابله شده و از این رهگذار انگاره فراگیری زبان فارسی ارائه گردیده است.

فهرست مطالب

بخش اول. مبانی و ملاحظات

فصل اول کلیات

- ۱-۱) بیان مسأله ۷
- ۲-۱) اهمیت مطالعه فراگیری زبان ۸
- ۳-۱) پرسش‌های کلیدی ۱۰
- ۴-۱) اهداف مطالعه فراگیری زبان ۱۱

فصل دوم ویژگی‌های بنیادی زبان کودک

- ۱-۲) نگاهی اجمالی به زبان آموزی کودک ۱۵
- ۲-۲) ویژگی‌های بنیادی زبان کودک ۱۶
- ۳-۲) حرکت تدریجی به سوی تفکر خردگرا ۲۲

فصل سوم فراگیری زبان در زبان‌شناسی نوین

- ۱-۳) مقدمه ۵۱
- ۲-۳) انگاره زبان آموزی کودک از منظر نظریه زبان‌شناسی زایشی ۵۳
- ۳-۳) مراحل فراگیری نحو اولیه از منظر زایشی ۶۲

بخش دوم فرضیه‌های زایشی فراگیری زبان

فصل چهارم فرضیه‌های واژگان‌گرا

- ۱-۴) مقدمه ۷۹
- ۲-۴) فرضیه واژگان‌ی - معنایی ۷۹
- ۳-۴) فرضیه یادگیری واژگان‌ی ۸۴
- ۴-۴) فرضیه فرافکنی واژگان‌ی کمینه ۸۷
- ۵-۴) فرضیه ادغام واژگان محور ۹۱

فصل پنجم. فرضیه های مبتنی بر درخت کامل

- ۱-۵) مقدمه ۱۰۳
- ۲-۵) فرضیه مرحله مصدر اختیاری ۱۰۳
- ۳-۵) فرضیه در تعین بودگی مقوله های نقشی ۱۰۸
- ۴-۵) فرضیه اولیه نحو ۱۱۳

فصل ششم فرضیه زیر دستورها

- ۱-۶) مقدمه ۱۲۳
- ۲-۶) بازیابی مسأله فراگیری زبان ۱۲۳
- ۳-۶) اصل انطباق عمومی و اصل محدودیت تقطیع ۱۲۸
- ۴-۶) قواعد افزودگی و عطف آلفا ۱۳۲
- ۵-۶) فرضیه زیر دستورها ۱۴۰
- ۶-۶) مقایسه فرضیه زیر دستورها و فرضیه توانش کامل ۱۴۳
- ۷-۶) اجماع در کمینه گرای و توجه به ملاحظات نقشی و پردازشی ۱۴۶

فصل هفتم افق های تازه در مطالعات فراگیری نحو

- ۱-۷) مقدمه ۱۵۵
- ۲-۷) فراگیری زبان بر مبنای سلسله مراتب دستوری ۱۵۵
- ۳-۷) انگاره تنوعی ۱۶۶
- ۴-۷) فراگیری زبان از منظر بهینگی ۱۶۷
- ۵-۷) ساخت اطلاع در زبان کودک ۱۷۰

بخش سوم فراگیری زبان فارسی

فصل هشتم توصیف فراگیری زبان فارسی تجزیه و تحلیل داده های فراگیری

نحو توسط یک کودک فارسی زبان از پیش از یک سالگی تا پایان ۲ سالگی

- ۱-۸) پیش از یک سالگی ۱۸۱
- ۲-۸) ۱۳ و ۱۴ ماهگی ۱۸۷
- ۳-۸) ۱۵ و ۱۶ ماهگی ۱۹۸

۲۰۵	 ماهگی ۱۷ و ۱۸ (۴-۸)
۲۰۵	 ماهگی ۱۲-۱۸؛ تصویری کلی اما شفاف از دستور اولیه
۲۲۳	 کودک فارسی زبان
۲۲۹	 ماهگی ۱۹ و ۲۰
۲۵۵	 ماهگی ۲۱ و ۲۲
۲۷۵	 ماهگی ۲۳ و ۲۴
۲۷۵	 ماهگی ۱۹ تا ۲۴؛ نمایش سیمای کلی دستور پیشرفتی در
۲۹۹	 کودک فارسی زبان

فصل نهم تبیین فراگیری زبان فارسی؛ ارزیابی کارایی تبیینی انگاره زایشی فراگیری زبان

۳۱۵	 مقدمه (۹-۱)
۳۲۱	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه واژگانی-معنایی (۹-۲)
۳۲۷	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه یادگیری واژگانی (۹-۳)
۳۳۱	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه مرحله‌مصدر اختیاری (۹-۴)
۳۳۵	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه در تعین بودگی مقوله‌های نقشی (۹-۵)
۳۴۲	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه فراقکنی واژگانی کمینه (۹-۶)
۳۴۷	 فراگیری زبان فارسی فرضیه اولیه نحو (۹-۷)
۳۵۱	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه ادغام واژگان محور (۹-۸)
۳۵۶	 فراگیری زبان فارسی از منظر فرضیه زیردستورها (۹-۹)
۳۷۶	 افق‌های تازه در فراگیری زبان و تحلیل آن‌ها بر پایه داده‌ها و شواهد فراگیری زبان فارسی (۹-۱۰)

فصل دهم جمع بندی

۳۸۵	 فراگیری زبان فارسی و فرضیه‌های زایشی؛ نگاهی کلی (۱۰-۱)
۳۸۷	 در جستجوی انگاره‌ای برای فراگیری زبان فارسی (۱۰-۲)
۴۰۱	 منابع
۴۲۱	 واژه‌نامه (انگلیسی-فارسی)
۴۳۳	 واژه‌نامه (فارسی-انگلیسی)